

ARTYKUŁY

Aleksandra Staniszevska

Uniwersytet Łódzki • University of Lodz

 <https://orcid.org/0000-0002-3362-3031>

POWIĄZANIA FAMILIJNO-MAJĄTKOWE RODZIN ZIEMIAŃSKICH KRÓLESTWA POLSKIEGO I ZIEM ZABRANYCH NA PRZYKŁADZIE MAŁŻEŃSTW RODRYGA HR. POTOCKIEGO I AUGUSTA HR. OSTROWSKIEGO Z SIOSTRAMI NIEZABITOWSKIMI

SUMMARY

Family and property ties of land class of the Kingdom of Poland and of “lost lands” discussed on the example of the marriages of Rodryg Potocki and August Ostrowski with Niezabitowski’s sisters

Despite the changes which took place in nineteenth-century societies, the elite still had a conservative worldview. The elite did not want to maintain relations with people outside the establishment. Consequently, partners for marriage were sought within the social stratum. Limited possibilities of getting to know a candidate for marriage in the Kingdom of Poland led to get married with people from outside the Kingdom of Poland. Examples of such relationships are the marriages of the Niezabitowski sisters, who came from “lost lands”, with the inhabitants of the Kingdom of Poland: Rodryg Potocki and August Ostrowski.

KEYWORDS: Kingdom of Poland, lost lands, family and property ties, land class, Niezabitowski sisters, Rodryg Potocki, August Ostrowski

STRESZCZENIE

Pomimo zmian jakie dokonywały się w XIX-wiecznych społeczeństwach, przedstawiciele elit nadal cechował konserwatywny światopogląd. Objawiał się on m.in. w niechęci do utrzymywania kontaktów z osobami spoza „towarzystwa”. Wskutek tego partnerów do zawarcia związku małżeńskiego poszukiwano w obrębie własnej warstwy. Ograniczone możliwości poznania kandydata/kandydatki do mariażu jedynie na terenie Królestwa Polskiego, a także

rozproszenie majątków rodowych po ziemiach podzielonej Rzeczypospolitej, doprowadzały do zawierania związków ponadkordonowych, czego przykładem są małżeństwa, pochodzących z ziem zabranych, sióstr Niezabitowskich z Królewiami: Rodrygiem hr. Potockim i Augustem hr. Ostrowskim.

SŁOWA KLUCZOWE: Królestwo Polskie, ziemie zabrane, powiązania familijno-majątkowe, ziemiaństwo, mariaże ponadkordonowe, siostry Niezabitowskie, Rodryg hr. Potocki, August hr. Ostrowski

Ziemiaństwo¹, stanowiące przedmiot moich badań, było warstwą niejednorodną. Występowały w niej ostre podziały będące konsekwencją różnic majątkowych i społecznych. Szczególnie wyizolowaną zbiorowość stanowiła arystokracja, używająca, w celu podkreślenia swojej pozycji, tytułów rodowych. Bariery te były na tyle silne, że doprowadzały do ograniczania kontaktów z osobami spoza „towarzystwa”, wskutek czego prawie niemożliwe było zawiązanie węzła małżeńskiego z osobą o niższym statusie społecznym. Najbardziej zamożni i wpływowi przedstawiciele ziemiaństwa, zwłaszcza ci mogący pochwalić się tytułem, dbając o powiększenie, a niejednokrotnie utrzymanie majątków, rozszerzenie sieci kontaktów i zaszczytnych koligacji, poszukiwali kandydatów/kandydatek do mariaży w obrębie warstwy, przy czym za najodpowiedniejsze małżeństwa uznawali te „równe urodzeniem i majątkiem”². W innych przypadkach dochodziło do mezaliansów, które były dla nowożeńców bardzo ryzykowne, a dla ich rodzin – nie do przyjęcia³.

W związku z tym bardzo często dochodziło do zawierania małżeństw ponadkordonowych. Tendencja ta nie powinna dziwić wobec ograniczonych możliwości poznania „odpowiedniej partii” jedynie na obszarze Królestwa Polskiego, stylu życia najbogatszych warstw społeczeństwa skutkującego licznymi podróżami,

¹ Za ziemian zwykło się uważać właścicieli ponad 50 ha majątku, choć część znawców tematu postuluje przesunięcie tej granicy o kilkadziesiąt hektarów wzwyż, co wpłynęłoby na wyraźniejsze zaakcentowanie różnicy między drobnymi posiadaczami a obywatelami ziemskimi. Definiując termin „ziemiaństwo” należy podkreślić przywiązanie jego przedstawicieli do szlacheckich atrybutów i wartości. Kontynuowanie tradycji i obyczajów dworskich wraz ze znacznym majątkiem ziemskim były tymi cechami, które charakteryzowały warstwę. Ziemian, zwłaszcza tych najbogatszych, wyróżniało także przyjęcie określonego modelu życia, skupiającego się w dużej mierze wokół praktykowania podobnych rozrywek, takich jak polowania, urzędowanie i uczestnictwo w dużej ilości balów itp., co za tym idzie, znacznej aktywności towarzyskiej. *Vide*: A. Staniszevska, *Ewolucja podejścia ziemian do instytucji małżeństwa w XIX stuleciu w świetle egodokumentów i literatury poradnikowej* [tekst złożony do druku w „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Historica” 2021].

² D. Rzepniewska, *Rodzina ziemiańska w Królestwie Polskim*, [w:] *Spółczeństwo polskie XVIII i XIX wieku*, t. 9, (*Studia o rodzinie*), red. J. Leskiewiczowa, Warszawa 1991, s. 143.

³ Więcej na ten temat: A. Staniszevska, *Ewolucja podejścia ziemian...*

a także faktu rozproszenia dóbr rodowych po ziemiach dawnej Rzeczypospolitej. Egzemplifikacją związków, które połączyły majątki rodzin zamieszkujących tereny Królestwa Polskiego i ziem zabranych są małżeństwa sióstr Niezabitowskich z Rodrygiem hr. Potockim i Augustem hr. Ostrowskim.

Rodryg i Maria z Niezabitowskich Potoccy

Niezabitowscy herbu Lubicz wywodzili się z drobnej szlachty, jednak dzięki zasługom dla Rzeczypospolitej, obejmowali coraz bardziej prestiżowe stanowiska⁴. W XVI w. doszło do rozgałęzienia rodu – wykształciła się gałąź litewska i czerwonoruska, której przedstawiciele używali przydomku „Pieniek”. Za protoplastę pierwszej z nich uznaje się Jakuba, żyjącego za czasów Zygmunta Augusta i Stefana Batorego, cenionego przez ówczesnych głównie za męstwo, jakim odznaczał się na polu walki⁵. Praprawnukowie Jakuba, synowie Stanisława⁶, założyli dwie linie rodu. Starsza, zapoczątkowana przez Jana, wygasła w czwartym pokoleniu, z kolei młodsza, po Stefanie Niezabitowskim, kwitła w kądzieli.

Stefan, ożeniony z przedstawicielką rodu Billewiczów h. Mogiła, doczekał się dwóch synów: Stanisława i Jana. Starszy z nich sprawował funkcję generała lejtnanta buławy litewskiej⁷, a młodszy – Jan – pełnił urząd podkomorzego nowogrodzkiego. Ponadto, wraz ze swoją żoną Barbarą z Zawiszów, zasłynął jako fundator kościoła w Świsłoczy⁸. Małżeństwo to zaowocowało narodzinami trzech synów: Krzysztofa – również podkomorzego nowogrodzkiego, zmarłego bezżennie na emigracji Stefana oraz Jakuba ożenionego z Franciszką Kuncewiczówną⁹.

⁴ Biogramy najznamienitszych przedstawicieli gałęzi litewskiej Niezabitowskich zostały opracowane przez Jana Ciechanowicza. Historię rodu przedstawił także Tadeusz Żychliński. Więcej: J. Ciechanowicz, *Rody rycerskie Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. 4, Rzeszów 2001, s. 243–246; T. Żychliński, *Złota księga szlachty polskiej. Rocznik XXV. Jubileuszowy*, R. 25, Poznań 1903, s. 71–81.

⁵ J. Ciechanowicz, *op. cit.*, s. 244; T. Żychliński, *op. cit.*, s. 72.

⁶ Stanisław Niezabitowski – podczaszy kaliski, od 1709 r. generalny zarządca kniaźstw Słuckiego i Kopylskiego księżnej z Radziwiłłów Neuburskiej. Stanisław w 1708 r. za sprawą nadania królewskiego wszedł w posiadanie m.in. Świsłoczy. *Vide*: J. Ciechanowicz, *op. cit.*, s. 245; T. Żychliński, *op. cit.*, s. 72–73.

⁷ Z kolei jego potomkowie obierali kariery urzędnicze lub wojskowe. Dla przykładu: syn Stefan był sędzią ziemskim słonimskim i podkomorzym nowogrodzkim, zaś wnuk Adolf poszedł zarówno w ślady ojca, jak i dziadka, będąc majorem Gwardii Preobrażeńskej oraz sędzią grodzkim słonimskim. *Vide*: J. Ciechanowicz, *op. cit.*, s. 245; T. Żychliński, *op. cit.*, s. 72–73.

⁸ A. Jelski et al., *Świsłocz*, [w:] *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 11, red. B. Chlebowski, F. Sulimierski, W. Walewski, Warszawa 1890, s. 720; T. Żychliński, *op. cit.*, s. 74.

⁹ R. Aftanazy, *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej*, t. 2, *Województwa: brzesko-litewskie, nowogrodzkie*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1992, s. 370.

Jedynym synem ostatniego spośród wymienionych był Stefan Niezabitowski (1806–1889)¹⁰ – dziedzic dóbr: Sworotwa, Kajszoówka (Kojorówka)¹¹, Miratycze i Świsłocz. Stefan Niezabitowski, pełniący funkcję marszałka szlachty guberni grodzieńskiej w latach 1847–1853¹², około 1840 r. poślubił Celinę z Bispingów (Bispingów) von Gallen h. Sternberg (1822–1902)¹³, córkę Piotra, siostrę Ludwiki – drugiej żony Teodora Kazimierza Macieja hr. Mycielskiego z Mycielina h. Dołęga¹⁴. Z małżeństwa tych dwojga narodziły się dwie córki – Maria i Eliza.

Warto w tym miejscu przytoczyć kilka faktów na temat posiadłości Stefana Niezabitowskiego. Główną siedzibą rodziny był majątek Sworotwa, który wszedł w posiadanie Niezabitowskich na początku XIX w. za sprawą ojca Stefana – Jakuba¹⁵. Dziadek Marii i Elizy po sfinalizowaniu transakcji urządził w Sworotwie okazałą rezydencję, jak zauważył Roman Aftanazy, inspirowaną warszawskimi Łazienkami¹⁶. Obok stylowego pałacu pobudowane zostały oficyna i oranżeria, w której uprawiano wiele egzotycznych roślin. Wszystkie budynki otaczał malowniczy park. Niestety, jedynymi źródłami dotyczącymi wyglądu rezydencji Niezabitowskich są: rysunek Napoleona Ordy, a także niewyraźne zdjęcie lotnicze pochodzące z okresu I wojny światowej. Z kolei o wnętrzu pałacu można dowiedzieć się, że zawierał on „liczne pamiątki, ważne archiwum i bibliotekę”¹⁷. Niestety, wszystko to spłonęło wraz z zabudowaniami w 1917 r.¹⁸

Na swortowski majątek Niezabitowskich składały się dobra liczące około 100 włók, czyli 1680 ha, o których pisano „grunta wyborne, pszenne, łąki piękne”¹⁹. Ponadto familia na terenie powiatu nowogródzkiego posiadała także majątki takie jak: Kajszoówka leżąca nad rzeką Serwecz²⁰ oraz Miratycze położone w okolicy jeziora Świtez²¹. Inną ważną dla rodu posiadłością była, będąca w posiadaniu Niezabitowskich od początku XVIII w., a leżąca w powiecie bobrujskim, Świsłocz. Jak podawano: dobra te miały „około 1000 włók [16 800 ha – A.S.]²², przeważnie

¹⁰ „Kurier Warszawski” 1889, nr 112, s. 4

¹¹ J. hr. Dunin-Borkowski, *Almanach błękitny. Genealogia żyjących rodów polskich*, Warszawa–Lwów 1908, s. 979.

¹² L. Szczuka, *Marszałkowie szlachty guberni grodzieńskiej*, „Ateneum Wileńskie” 1924, R. 2, s. 424.

¹³ „Kurier Warszawski” 1902, nr 301, s. 7.

¹⁴ T. Żychliński, *op. cit.*, s. 74.

¹⁵ R. Aftanazy, *op. cit.*, s. 370.

¹⁶ *Loc. cit.*

¹⁷ A. Jelski, *Sworotwa*, [w:] *Słownik geograficzny...*, s. 728.

¹⁸ R. Aftanazy, *op. cit.*, s. 370.

¹⁹ A. Jelski, *op. cit.*, s. 728–729.

²⁰ *Ostaszyno*, [w:] *Słownik geograficzny...*, t. 7, s. 664; Jako łączną powierzchnię dóbr Sworotwa i Kajszoówka Tadeusz Żychliński podał 1950 dziesięcin, tj. ok. 2130 ha, *vide* więcej: T. Żychliński, *op. cit.*, s. 74.

²¹ A. Jelski, *Miratycze*, [w:] *Słownik geograficzny...*, t. 6, s. 492.

²² Z kolei według przekazu Tadeusza Żychlińskiego liczyły one około 20 tys. dziesięcin, co dawałoby prawie 22 tys. ha; *cf.* T. Żychliński, *op. cit.*, s. 74.

w lasach pełnych zwierzyny”²³ i dalej: „grunta są rozmaite, najwięcej piaszczystych, lecz w pobliżu rzek Berezyny i Świsłoczy zdarzają się wyborne namułowe niwy”²⁴. Majątek ten przynosił znaczny dochód Niezabitowskim także ze względu na funkcjonowanie na jego obszarze trzech młynów i czterech karczm oraz dzięki wytwórczości słomy i terpentyny. Ponadto, za sprawą bliskości dwóch dużych rzek, odnotowano, że „rybołówstwo tam znaczne”²⁵. Warto jeszcze wspomnieć o tym, że Stefan i Celina Niezabitowscy posiadali obszerne mieszkanie w Warszawie przy ul. Mazowieckiej 7²⁶. Dysponując tak rozległym majątkiem, Stefan z pewnością myślał o jego zabezpieczeniu. Wobec braku męskiego potomka na znaczeniu zyskiwało właściwe wydanie za mąż Marii i Elizy. Należy przyznać, że w obu przypadkach się ono powiodło.

Kim były córki Stefana? Maria Niezabitowska przyszła na świat w 1849 r.²⁷ Lata swojego dzieciństwa, podobnie jak jej młodsza o 5 lat siostra Eliza²⁸, spędziła w Sworotwie. Pomimo niedostatków informacji źródłowych dotyczących wczesnych lat życia sióstr, można przypuszczać, iż obie były wychowywane w duchu ziemiańskim i otrzymały stosowne dla dziewczynek z tej warstwy wykształcenie, czego potwierdzenie dawały wielokrotnie jako dorastające panienki, a później żony²⁹. Osiemnastoletnia Maria rozpoczęła swoje dorosłe życie u boku Rodryga hr. Potockiego h. Złota Pilawa. Choć nie jest do końca pewne w jaki sposób para się poznała, to można przypuszczać, iż swój udział mieli w tym ojcowie Rodryga i Marii. Henryk Potocki, ojciec Rodryga, dziedzic obszernych dóbr chrząstowskich, należał do ziemiańskiej elity Królestwa Polskiego, a ponadto utrzymywał rozliczne związki ponadkordonowe, m.in. poprzez swoje małżeństwo z Heleną Karoliną, córką księcia Antoniego Sułkowskiego, ordynata rydzynskiego. Stąd też obracał się w kręgu osób ściśle ze sobą powiązanych rodzinnie i majątkowo w skali dawnej Rzeczypospolitej³⁰. Stefan Niezabitowski ze względu na pełnienie funkcji marszałka gubernialnego także utrzymywał kontakty z „towarzystwem”, poza tym musiał być na tyle często w stolicy Królestwa Polskiego, że zdecydował się na zakup w tym mieście mieszkania. Nie należy wykluczać także opcji poznania młodych przy okazji jednego z wydarzeń publicznych, czy nawet uroczystości zaślubin

²³ A. Jelski et al., *Świsłocz...*, s. 720–721.

²⁴ *Ibidem*, s. 721

²⁵ *Loc. cit.*

²⁶ „Kurier Warszawski” 1889, nr 112, s. 4; 1902, nr 301, s. 7. Informacja ta znajduje potwierdzenie także w: *Dzieje Maluszyna i jego dziedziców z opowiadań i pamięci zebrane przez Helenę [z Morstinów] Ostrowską*, oprac. A.J. Zakrzewski, Warszawa 2009, s. 861, 869 etc.

²⁷ „Kurier Warszawski” 1926, nr 167, s. 15.

²⁸ Występująca także pod imieniem Elżbieta: „Kurier Warszawski” 1924, nr 110, s. 17.

²⁹ *Dzieje Maluszyna...*, s. 292 et al.

³⁰ *Vide*: J. Kita, *Tomasz Potocki (1809–1861). Ewolucja postaw ziemianina polskiego*, Łódź 2007, s. 116–123.

albo pogrzebu wspólnego znajomego³¹. Następstwem zawarcia tej znajomości był ślub młodych, do którego doszło 6 czerwca 1867 r. w Warszawie³².

Ojciec Marii mógł być zadowolony z zawartego mariażu. W końcu Rodryg wywodził się ze znamienitego rodu, powiązanego licznymi koligacjami z przedstawicielami równie ważnych rodzin arystokratycznych i ziemiańskich, tworzącego wraz z nimi elitę społeczeństwa polskiego XIX w. (warto nadmienić, iż od początku XVII w. Potoccy pełnili ważne funkcje państwowe, tym samym doczekali się w rodzinie aż 37 senatorów³³). Choć trudno jest jednoznacznie dowieść korzeni poszczególnych gałęzi Potockich, w tym Pilawitów³⁴, to z pewnością nie można polemizować z wagą roli, jaką ród odegrał w historii Rzeczypospolitej.

Doceniane przez królów zasługi Potockich na polach bitewnych skutkowały pomnażaniem majątków ziemskich. Rosnące bogactwo, a także, towarzyszące uznanym rycerzom, szacunek i popularność stały się przyczynkiem do awansu społecznego rodziny już w XVI w. W tym okresie doszło także do podziału Potockich na dwie linie: hetmańską – Srebrna Pilawa, której początek dał Andrzej Potocki i prymasowską – Złota Pilawa³⁵. Znaczne rozgałęzienie drugiej z nich spowodowało ubożenie potomków Stefana Potockiego, czego konsekwencją stała się mniejsza sprawczość przedstawicieli linii prymasowskiej. Nadal jednak część z nich sprawowała najwyższe urzędy. Przykładem takiej osoby był dziadek Rodryga – Michał Potocki³⁶.

Michał Potocki (zm. 1855 r.), jako jeden spośród kilkudziesięciu przedstawicieli Potockich, mógł poszczycić się godnością senatora³⁷. Największą aktywność przejawiał on jednak na niwie gospodarczej, co sytuuje go w gronie prekursorów modernizacji i industrializacji na ziemiach polskich w pierwszej połowie XIX w. Dzięki małżeństwu z posażną Ludwiką Ostrowską h. Rawicz wszedł on w posiadanie znacznych dóbr³⁸. Para ta doczekała się dwóch córek: Teresy Marii (1806–1831) i Pauliny Apolonii (1813–1895) oraz czterech synów: Tomasza Aleksandra (1809–1861), Henryka (1811–1872), Władysława (1815–1855) oraz Stefana (1820–1891). Wszyscy otrzymali staranne wykształcenie, co z pewnością miało przełożenie na

³¹ O skoligaceni „przyjaciela domu” – hr. Michała z Nowodworów z Niezabitowskimi pisała Helena Ostrowska; *Dzieje Maluszyńska...*, s. 720.

³² *Ibidem*, s. 178.

³³ J. hr. Dunin-Borkowski, *op. cit.*, s. 182.

³⁴ T. Żychliński, *Złota księga szlachty polskiej*, R. 14, Poznań 1892, s. 21; J. Ciechanowicz, *op. cit.*, s. 389; J. Kita, *op. cit.*, s. 24–25.

³⁵ J. Kita, *op. cit.*, s. 33.

³⁶ *Vide szerzej*: J. Kita, *Michał Potocki – senator Królestwa Polskiego. Szkic do portretu*, „Studia z Historii Społeczno-Gospodarczej XIX i XX Wieku” 2005, t. 3, s. 172–191.

³⁷ J. hr. Dunin-Borkowski, *op. cit.*, s. 768.

³⁸ J. Kita, *Tomasz Potocki...*, s. 92.

podejmowane przez nich aktywności. Tomasz Potocki wsławił się jako zwolennik reform uwłaszczeniowych, postępu technicznego i procesów modernizacyjnych³⁹. Henryk – ojciec Rodryga – również wykazywał się aktywnością na niwie gospodarczej, ponadto społecznej i w pewnej, dozwolonej przez system carski, mierze politycznej⁴⁰. Pozostali dwaj synowie Michała radzili sobie nieco gorzej. Władysław popadł w znaczne długi, co mogło przyczynić się do jego przedwczesnej śmierci, z kolei Stefan borykał się z problemami związanymi z zarządzaniem swoimi dobrami. Warto podkreślić, że Potoccy zadbali nie tylko o edukację dzieci, ale także o zawierane przez nie odpowiednich mariaży. Córki Michała i Ludwika zostały kolejno wydane za mąż za Aleksandra hr. Wielopolskiego. Z kolei Tomasz poślubił najpierw Marię hr. Aleksandrowiczównę, następnie Wandę hr. Ossolińską. Henryk i Władysław związali się z siostrami Sułkowskimi, odpowiednio z: Heleną ks. Sułkowską i Ewą ks. Sułkowską⁴¹. Najmłodszy z braci pojął najpierw za żonę Julię Głogowską, drugą zaś wybranką Stefana została Celina hr. Wodzicka. Tym samym Potoccy związali się ze znanymi i wiele znaczącymi galicyjskimi i wielkopolskimi familiami⁴².

Henryk i Helena z Sułkowskich Potoccy doczekali się sześciorga dzieci, przy czym tylko dwaj synowie zapewnili kontynuację rodu⁴³. Byli nimi Rodryg (1834–1910) i Witold (1837–1885). Młodszy brat Rodryga ożenił się z Marią Florkiewiczówną h. Ozdoba⁴⁴, która wniosła majątek Młoszowa w powiecie chrzanowskim, odziedziczony następnie przez ich syna Juliusza (1867–1925)⁴⁵. Małżeństwo to nie było jednak szczęśliwe dla młodszego brata Rodryga i zakończyło się ukrywanym skandalem towarzyskim.

³⁹ Kompleksową biografię Tomasza Potockiego opracował Jarosław Kita: *Tomasz Potocki...*

⁴⁰ *Ibidem*, s. 120.

⁴¹ Na temat małżeństw córek ordynata Antoniego Pawła Sułkowskiego napisała Nina Kapuścińska. *Vide*: N. Kapuścińska, *Małżeństwa córek ordynata Antoniego Pawła Sułkowskiego z Królewiankami i z Galicjanami – przejawem międzyzaborowych kontaktów ziemiaństwa*, „Dobrzyckie Studia Ziemiańskie” 2011, nr 2, s. 38–48.

⁴² T. Żychliński, *Złota księga...*, R. 14, s. 99–102; J. Kita, *Tomasz Potocki...*, s. 129–132.

⁴³ T. Zielińska, *Poczet polskich rodów arystokratycznych*, Warszawa 1997, s. 285.

⁴⁴ Z uroczystością zaślubin tej pary wiąże się pewna niemiła sytuacja. Witoldowie Potoccy pobrali się w okresie żałoby narodowej (1862 r.), czyli w czasie, gdy źle odbierane były wystawne przyjęcia. Dlatego też rezygnowano z nich na rzecz skromniejszych uroczystości. Niezastosowanie się do tej reguły wiązało się z niezbyt przyjemnymi konsekwencjami, czego doświadczyli goście zjeżdżający się w Krakowie na ślub pary. Wtedy też, na znak protestu wobec zbyt strojnych kreacji weselników, akademicka młodzież Krakowa zniszczyła je przy użyciu kwasu. *Vide*: M. Łozińska, *W ziemiańskim dworze. Codziennosc, obyczaje, święta, zabawy*, Warszawa 2010, s. 332; J. Kita, *Międzyzaborowe kontakty Potockich z linii chrząstowskiej*, [w:] *Międzyzaborowe kontakty ziemiaństwa*, red. W. Caban, S. Wiech, Kielce 2010, s. 196.

⁴⁵ T. Zielińska, *op. cit.*, s. 285.

Jak można zauważyć, Potoccy byli skoliigaceni ze znaczną liczbą rodzin arystokratycznych i ziemiańskich. Przy czym należy podkreślić, że często dochodziło do zawierania przez nich małżeństw międzyzaborowych⁴⁶. Tendencja ta nie powinna dziwić wobec, wspomnianych już, ograniczeń związanych z poznaniem odpowiednich kandydatów/kandydatek do mariażu. Z czasem lista małżeństw Potockich zawieranych z osobami pochodzącymi spoza granic Królestwa Polskiego została powiększona o osobę Rodryga Potockiego.

Niepodważalnym wydaje się być fakt, iż wydanie córki za przedstawiciela rodu Pilawitów Potockich było z perspektywy Stefana Niezabitowskiego korzystne. Ojciec Marii na pewno dostrzegł także inne zalety płynące z posiadania za zięcia Rodryga, gdyż Potocki, podobnie jak najbliżsi członkowie jego rodziny, np.: ojciec Henryk, czy stryj Tomasz, był sprawnym zarządcą dóbr. Zapoznany z ideami modernizacji folwarków i pogłębiający swoją wiedzę z tego zakresu, mógł być niezwykle pomocny dla Stefana, co zyskiwało na znaczeniu zwłaszcza wobec braku męskiego potomka, a także zmian w zarządzaniu dobrami wynikającymi z uwłaszczenia chłopów⁴⁷. Jak zauważył Ryszard Kotewicz, Potoccy, dzięki unowocześnieniu gospodarstw, bez poważniejszych wstrząsów przetrwali ten wymagający okres⁴⁸. Również Maria stanowiła atrakcyjną kandydatkę do mariażu. Dlatego też nie powinno dziwić, że ta, pochodząca z litewskiej gałęzi rodu Niezabitowskich, skoliigaconej z kilkoma znaczącymi rodami⁴⁹, mająca za ojca szanowaną osobistość, a także będąca potencjalną spadkobierczynią rozległych dóbr, panienska już w wieku 18 lat zawarła związek małżeński.

Związek Rodryga i Marii Potockich wpisywał się w dziewiętnastowieczne standardy życia rodzinnego. Rodryg jako mężczyzna – głowa domu – dbał o rodzinne finanse. Doglądanie różnego rodzaju interesów pochłaniało dużo czasu, co nie powinno dziwić biorąc pod uwagę, że do sprawnego zarządzania majątkiem był przygotowywany od najmłodszych lat. Świadczy o tym m.in. fakt, iż zięć Niezabitowskiego odebrał staranne wykształcenie pobierając nauki wraz z bratem Witoldem, trzema synami stryja Tomasza oraz dwoma kuzynami z rodziny Ostrowskich (w tym przyszłego szwagra – Augusta) w rodzinnym Chrzęstowie pod okiem francuskiego nauczyciela Jules'a Berger'a⁵⁰, a kontynuował edukację we Wrocławiu

⁴⁶ O międzyzaborowych kontaktach Potockich z linii chrzęstowskiej napisał Jarosław Kita: J. Kita, *Międzyzaborowe kontakty Potockich...*, s. 187–197.

⁴⁷ Więcej o potrzebie i znaczeniu modernizacji dla polskiego rolnictwa: J. Kita, *Ziemiaństwo polskie a modernizacja gospodarki rolnej do 1914 r. (zarys problematyki)*, „Zeszyty Wiejskie” 2016, z. 22, s. 435–443.

⁴⁸ R. Kotewicz, *Działalność społeczna i gospodarcza Potockich z Konięcpola w pierwszej połowie XIX wieku*, „Miscellanea Historico-Archivistica” 1997, t. 8, s. 164; J. Kita, *Tomasz Potocki...*, rozdz. IV.

⁴⁹ J. Ciechanowicz, *op. cit.*, s. 243.

⁵⁰ *Vide: Ibidem*, s. 63–64.

i następnie w Berlinie⁵¹. Zdobytą wiedzę wykorzystywał zaś gospodarując Konieczpolem i Chrzastowem, objętymi po śmierci ojca⁵² i sprawując nadzór nad rodzinnymi zakładami hutniczymi w Konieczpolu, funkcjonującymi już od 1827 r.⁵³ Idee gospodarcze, z którymi się zapoznał, realizował w praktyce⁵⁴.

Ponadto warto zwrócić uwagę, iż Rodryg był związany z działalnością Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego, sprawując m.in. funkcję radcy Komitetu Towarzystwa⁵⁵. Syn Henryka reprezentował w nim grono zwolenników margrabiego Zygmunta Wielopolskiego⁵⁶, co wskazuje, iż bliskie mu były także koncepcje polityczne ojca Zygmunta – Aleksandra, w tym idea ugody z carem. Taka postawa pozwoliła mu na uzyskanie stanowiska referendarza stanu właśnie za rządów margrabiego, a także uzyskanie godności kamerjunkra dworu rosyjskiego⁵⁷. Prorosyjskie poglądy były potem bliskie także synowi Rodryga i Marii – Henrykowi⁵⁸.

Wspomniane aktywności wiązały się z częstymi podróżami Rodryga, także tymi na Litwę, których celem było dogłądanie rodzinnych posiadłości żony⁵⁹. Jednak, kiedy sytuacja wymagała od niego bycia w pobliżu partnerki, przedkładał małżeńskie powinności nad własne zobowiązania. Tak było m.in. w 1872 r., gdy Maria spodziewała się drugiego dziecka. W związku ze śmiercią Henryka hr. Potockiego⁶⁰, jego żona – Helena z Sułkowskich Potocka, miała nadzieję na otrzymanie synowskiej pomocy w pokierowaniu rodzinnymi interesami⁶¹. Rodryg jednak nie mógł wspomóc matki. Wobec pogarszającego się stanu Marii, opiekował się nią do narodzin syna Stefana⁶², powierzając następnie pieczę nad żoną i synem swojej teściowej. Rodryg towarzyszył im w podróży do majątku Niezabitowskich na Litwie, po czym udał się do Warszawy celem uregulowania spraw rodzinnych. Okres rozłąki małżonków nie trwał jednak długo, gdyż jak wspomina hr. Helena

⁵¹ T. Żychliński, *Złota księga...*, R. 14, s. 101; *Dzieje Maluszyna...*, s. 64.

⁵² T. Zielińska, *op. cit.*, s. 285.

⁵³ *Konieczpol*, [w:] *Słownik geograficzny...*, t. 4, s. 330. Cf. R. Kotewicz, *op. cit.*, s. 171.

⁵⁴ J. Kita, *Tomasz Potocki...*, s. 124.

⁵⁵ T. Żychliński, *Złota księga...*, R. 14, s. 101. O zaangażowaniu Rodryga hr. Potockiego, jako członka Komitetu, w sprawy wewnętrzne Towarzystwa napisał Andrzej Szwarz: A. Szwarz, *Spór o przywództwo czy o koncepcję ugody? Rywalizacja Ludwika Górskiego i Zygmunta Wielopolskiego w wyborach do władz Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego w Królestwie Polskim w 1890 r.*, „Przeгляд Historyczny” 1984, nr 2 (75), s. 259–277.

⁵⁶ A. Szwarz, *op. cit.*, s. 269.

⁵⁷ T. Żychliński, *Złota księga...*, R. 14, s. 101.

⁵⁸ Więcej: A. Szklarska-Lohmannowa, *Potocki Henryk*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 27, s. 826–827; T. Zielińska, *op. cit.*, s. 285–286.

⁵⁹ Rodryg Potocki wraz z Augustem Ostrowskim mieli objąć dobra świsłockie; *Dzieje Maluszyna...*, s. 332. Ponadto w wyniku działań rodzinnych żona Rodryga otrzymała Sworotwę.

⁶⁰ 7 września 1872 r.; *ibidem*, s. 270.

⁶¹ *Ibidem*, s. 271.

⁶² *Loc. cit.*

z Morsztynów Ostrowska: „[Rodryg – A.S] w trzecim tygodniu został odwołany na powrót do Sworotwy złą przypadłością w zdrowiu żony (...) i na nieograniczony czas zatrzymany przy żonie”⁶³.

Oddanie Rodryga na pewno zyskiwało uznanie w oczach jego żony. Maria sama należała do osób rodzinnych co, wraz z innymi przymiotami, czyniło z niej, zgodnie z panującymi standardami, małżonkę idealną. Utrzymywała bardzo dobre relacje z rodzicami, siostrą i krewnymi małżonka. Gdy w grę wchodziła pomoc bliskim, odległość nie stanowiła dla niej żadnej przeszkody. Żona Rodryga odciążała często swoją matkę w opiece nad Stefanem Niezabitowskim⁶⁴, niejednokrotnie przedkładając jego zdrowie nad swoje własne⁶⁵. Warto odnotowania jest także to, że Maria udzielała się charytatywnie i społecznie⁶⁶, co z jednej strony może świadczyć o jej dobroci, z drugiej jednak o wypełnianiu panujących konwenansów.

Chęć niesienia pomocy z pewnością była jedną z cech właściwych obojgu małżonkom. Rodryg także chętnie wspierał bliskich, czego najlepszym przykładem jest fakt, iż podjął się opieki nad żoną swojego tragicznie zmarłego kuzyna Stanisława Jana Potockiego⁶⁷, syna Tomasza – Marią z Ostrowskich Potocką, gdy ta straciła męża⁶⁸. Troska o najbliższe osoby nie była jedynym, co łączyło parę. Jak wynika ze źródeł, oboje posiadali talenty artystyczne. Rodryg na potrzeby celebracji różnych świąt rodzinnych pisywał sztuki sceniczne, np. krotochwile⁶⁹. Z kolei w role rozpisanych postaci wcielała się chętnie jego żona Maria⁷⁰. Ponadto z przekazu Ludwika hr. Ostrowskiej można wywnioskować, że mężczyzna posiadał także zdolności plastyczne⁷¹. Z pewnością bez popełnienia błędu, można zaryzykować stwierdzenie, że talenty artystyczne Rodryg Potocki odziedziczył po ojcu. Jak wiadomo z zapisów, Henryk był uzdolnionym artystą malarzem. Pisywał on także teksty okolicznościowe dla członków rodziny oraz, tak jak później jego syn, wystawiane amatorsko przedstawienia teatralne⁷².

⁶³ *Ibidem*, s. 271–272.

⁶⁴ *Ibidem*, s. 861.

⁶⁵ *Ibidem*, s. 539.

⁶⁶ *Ibidem*, s. 440.

⁶⁷ J. Kita, *Tomasz Potocki...*, s. 144.

⁶⁸ *Dzieje Maluszyna...*, s. 611. Z kolei na mocy decyzji rady familijnej opiekę nad dziećmi pary przejął brat Marii z Ostrowskich Potockiej – August hr. Ostrowski. Więcej: N. Kapuścińska-Kmieciak, J. Kita, *Wstęp*, [w:] *Świat dziecka ziemiańskiego. Antologia źródeł*, wstęp, wybór i oprac. eidem, Łódź 2012, s. 11.

⁶⁹ *Dzieje Maluszyna...*, s. 219.

⁷⁰ *Loc. cit.*

⁷¹ Ludwika hr. Ostrowska odnotowała: „W Ulesiu nie było ani dyskusji ani doskonałych karyktur Rodryga, które mnie ogromnie zabawiły”. *Vide*: eadem, *Pamiętnik Ludwika Ostrowskiej*, [w:] *Świat dziecka...*, s. 121.

⁷² *Varia. Scena ułożona przez Henryka Potockiego na Imieniny Józefy Ostrowskiej – około roku 1849*, [w:] *ibidem*, s. 154–164; J. Kita, *Tomasz Potocki...*, s. 119–120.

Podobieństwo charakterów, wspólnie dzielone pasje, a także troski, z pewnością umacniały to, jak można przypuszczać, udane małżeństwo. Z tego związku narodziło się troje dzieci. Jako pierwszy na świat przyszedł Henryk (1868–1958)⁷³. Cztery lata później Maria urodziła syna Stefana. Przeżył on jednak zaledwie 7 miesięcy odchodząc wskutek powikłań pochorobowych, których wyleczeniu nie sprzyjał fakt, iż: „Było to dziecię drobne i delikatne, a do tego okazało się, iż mamka jego, Litwinka ogromnych rozmiarów, nie miała dostatecznie pokarmu, aby je silnie odżywiać”⁷⁴.

Z kolei 9 kwietnia 1874 r. na świat przyszło ostatnie dziecko Potockich – córka Elżbieta, podawana do chrztu przez siostrę Rodryga – Taidę oraz jego kuzyna i szwagra – Augusta hr. Ostrowskiego⁷⁵. Zarówno Rodryg, jak i Maria, doczekali wesel swoich dzieci i narodzin pierwszych wnuków. W 1891 r. świętowali ceremonię zaślubin siedemnastoletniej Elżbiety z Feliksem hr. Broel-Plater⁷⁶, a w 1897 r. Henryka i Julii z Branickich⁷⁷. 13 lat po tym drugim wydarzeniu zmarł Rodryg. Maria przeżyła męża o 16 lat, odchodząc w 1926 r. „po długich i ciężkich cierpieniach”⁷⁸.

Małżeństwo Rodryga hr. Potockiego i Marii z Niezabitowskich stanowi przykład szczęśliwego związku, którego zawarcie było podyktowane najprawdopodobniej pobudkami ekonomiczno-prestizowymi. Udane pożycie tych dwojga wpłynęło niewątpliwie na zacieśnianie więzi pomiędzy rodzinami Niezabitowskich i Potockich, a także, jak zaraz będą starała się wykazać, również Ostrowskich.

August i Eliza z Niezabitowskich Ostrowscy

Udane pożycie małżeńskie Marii i Rodryga z pewnością miało przełożenie na wyrażenie zgody przez Stefana Niezabitowskiego na ślub jego młodszej córki Elizy z Augustem hr. Ostrowskim. W końcu Potoccy i Ostrowscy, dzięki licznym koliczającym między przedstawicielami ich rodzin⁷⁹, a także bliskości położenia majątków, pozostawali w dobrych stosunkach. Zacieśnianiu więzi między obydwo-

⁷³ Więcej na temat Henryka: A. Szklarska-Lohmannowa, *op. cit.*, s. 826–827; T. Zielińska, *op. cit.*, s. 285–286.

⁷⁴ *Dzieje Maluszyna...*, s. 291.

⁷⁵ *Ibidem*, s. 328.

⁷⁶ T. Żychliński, *Złota księga...*, R. 14, s. 101–102.

⁷⁷ A. Szklarska-Lohmannowa, *op. cit.*, s. 827.

⁷⁸ „Kurier Warszawski” 1926, nr 167, s. 15.

⁷⁹ Warto wspomnieć m.in. o małżeństwach: kuzyna Rodryga, a syna Tomasza hr. Potockiego – Stanisława Jana Potockiego z kuzynką Marią Józefą Ostrowską h. Korab, które zostało zawarte 14 września 1862 r. Aby mogło dojść do tego mariażu niezbędna była zgoda władz kościelnych, wymagana ze względu na pokrewieństwo Marii i Stanisława. Ich ojcowie byli braćmi ciotecznymi – Michał Potocki (1779–1855) był bratem Józefy (1787–1859) zamężnej z Wojciechem Michałem Ostrowskim h. Korab (1782–1847) – ojcem Aleksandra Ostrowskiego h. Korab. Więcej: J. Kita, *Tomasz Potocki...*, s. 142; O ślubie Marii i Stanisława: *Dzieje Maluszyna...*, s. 144–145.

rodami służyły prowadzone wspólnie interesy⁸⁰, składane sobie wizyty i rewizyty, świętowane wspólnie wydarzenia. Jak już zostało wspomniane, młodzi Potoccy i Ostrowscy pobierali także wspólne nauki. Kontakty te z pewnością przyczyniły się do poznania siostry Marii – Elizy i kuzyna Rodryga – Augusta. Można przypuszczać, że pierwszy raz August mógł spotkać swoją przyszłą małżonkę właśnie na ślubie Potockich. Ceremonia, która odbyła się w Warszawie, wymusiła przybycie do stolicy Królestwa Polskiego Aleksandra hr. Ostrowskiego, ojca Augusta, wymienionego jako świadka w akcie ślubu⁸¹. Prawdopodobna wydaje się być także obecność Augusta, który w 1865 r., po półtorarocznym internowaniu w Rosji, wrócił do Warszawy⁸². W końcu syn Heleny był bliskim przyjacielem Rodryga – to właśnie Potocki był ostatnią osobą, z którą August widział się przed wywiezieniem do Nowogrodu Wielkiego⁸³. Na tej podstawie można domniemywać, iż do pierwszego spotkania Elizy i Augusta doszło właśnie w czerwcu 1867 r.

Kolejną okazją do poznania, choć zdecydowanie mniej radosną, był pobyt rodziny Niezabitowskich w Chrząstowie. Przedłużająca się wizyta wynikała z chęci czuwania najbliższych przy chorującej Marii i jej 7-miesięcznym dziecku. Jak już zostało wspomniane, Stefanka niestety nie udało się wyleczyć. Wokół dramatu Marii i Rodryga rozgrywały się także miłe wydarzenia. Obecność młodej Elizy Niezabitowskiej w sąsiedzkim majątku, skłoniła Augusta do podjęcia kroków zmierzających do założenia rodziny. I tak z relacji Heleny Ostrowskiej dowiadujemy się, że:

Dnia 28 kwietnia [1873 roku – A.S.], powołany mój mąż biletem Augusta, otrzymał od ojca panny Elizy Niezabitowskiej zupełne i chętnie zezwolenie na staranie się naszego syna o rękę jego córki. Dzień 29 radośnie tą wiadomością rozpoczęty, radośniej jeszcze się w Maluszynie zakończył, gdy rozpromienieni ojciec i syn powrócili, opowiadając szczegóły otrzymanego już zadatku uiszczenia tylko nadziei jeszcze wprawdzie, ale nadziei uzasadnionych na wszelkiego rodzaju rękojmi, że odpowiedź panny nie zawiedzie zezwolenia rodziców⁸⁴.

⁸⁰ Więcej o wspólnych interesach Potockich i Ostrowskich w: R. Kotewicz, *op. cit.*, s. 166–168.

⁸¹ Z dokumentu można wyczytać: „Działo się w Warszawie w Kancelarii Parafii św. Krzyża dnia szóstego czerwca tysiąc osiemset sześćdziesiątego siódmego roku o godzinie ósmej wieczorem. [nieczytelne słowo] czynimy, że przy obecności/reprezentatywności świadków Aleksandra Ostrowskiego lat pięćdziesiąt sześć i Konstantego Niezabytowskiego lat pięćdziesiąt cztery (?) mających, obywateli ziemskich, pierwszego w Warszawie, drugiego w Guberni Grodzieńskiej zamieszkujących w dniu dzisiejszym zawarte zostało religijne małżeństwo (...)”; Archiwum Państwowe w Warszawie, Akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej św. Krzyża w Warszawie, sygn. 72/158/0/-/43.

⁸² *Dzieje Maluszyna...*, s. 168.

⁸³ N. Kicka, *Pamiętniki*, oprac. T. Szafranski, Warszawa 1972, s. 588–589.

⁸⁴ *Dzieje Maluszyna...*, s. 292.

Do oświadczyn doszło 1 maja 1873 r., a cztery dni później obie rodziny zjadły uroczysty obiad świętując radosną nowinę⁸⁵ i przypuszczalnie rozmawiając o przyszłości narzeczeństwa. Zarówno Celina i Stefan Niezabitowscy, jak i Aleksander i Helena Ostrowscy byli bardzo zadowoleni z wyboru dokonanego przez ich dzieci. Byłemu marszałkowi ponownie za zięcia trafił się męzczyzna wywodzący się z jednego z najbardziej liczących się w XIX w. rodów ziemiańskich Królestwa Polskiego. I choć historia rodowa Korabitów Ostrowskich nie obfituje w tak ważne dla dziejów Rzeczypospolitej postaci, jak w przypadku Potockich, to kilku przedstawicieli linii sięgało po zaszczyty w całej Koronie⁸⁶.

Ostrowscy h. Korab wywodzili się ze średnio zamożnej szlachty osiadłej w województwie sieradzkim⁸⁷. Pierwsze wzmianki o przedstawicielach tego rodu dotyczą trzech braci żyjących na przełomie XVI i XVII w., spośród których najmłodszy był Jan – cześnik i chorąży sieradzki⁸⁸. To jego potomkowie dziedziczyli rodowy Ostrów, a z czasem weszli w posiadanie kolejnych majątków, w tym Maluszyna (1738 r.)⁸⁹.

Dobra pozyskiwane, na różne sposoby⁹⁰, przez Ostrowskich nie zawsze były w dobrej kondycji ekonomicznej. Niektóre spośród nabytych majątków podupadały przez niewłaściwy zarząd poprzednich właścicieli. Dodając do tego zobowiązania finansowe wobec osób prywatnych lub instytucji można stwierdzić, że przed Korabitami stało trudne zadanie podniesienia dochodowości poszczególnych dóbr⁹¹. Dobrze wywiązał się z tego zadania Aleksander Ostrowski. Ojciec Augusta był niewątpliwie najbardziej zasłużoną postacią dla rozwoju i modernizacji włości Ostrowskich. Z pewnością pomogły mu w tym zdobyte wykształcenie, a także podróże odbyte po zachodzie Europy⁹². Nabyta wiedza pozwoliła Aleksandrowi

⁸⁵ *Ibidem*, s. 292–293.

⁸⁶ Historię rodu Ostrowskich h. Korab prześledziła Karolina Studnicka-Mariańczyk: K. Studnicka-Mariańczyk, *Siedziba ziemiańska Korabitów Ostrowskich w Maluszynie*, Warszawa 2014, s. 15–26.

⁸⁷ K. Niesiecki, *Herbarz polski*, t. 7, Lipsk 1841, s. 202–203.

⁸⁸ *Ibidem*, s. 203.

⁸⁹ K. Studnicka-Mariańczyk, *op. cit.*, s. 20.

⁹⁰ Za znaczne powiększenie majątku Ostrowskich odpowiadał prawnuk Jana – Kazimierz. To on wieś Orzechów oraz dobra pojezuickie otrzymał w ramach daru królewskiego, ponadto nabył drogą kupna majątki: Maluszyn, Pukarzów z Mostami i Pierzakami, Rogi, Widzów, Książ, Krzętów, Kruszynę z Borowcem, Pratkowice. Kolejne dobra – Trzebce, Suchą Wolę i Rudkę odziedziczył po swoich braciach. *Vide*: K. Niesiecki, *op. cit.*, s. 203–204, W. Szczygielski, *Ostrowski Michał h. Korab*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 24, Wrocław 1979, s. 569–570.

⁹¹ *Vide*: J. Kita, *Nadpilickie majątki ziemskie Ostrowskich z Maluszyna w XIX wieku w świetle archiwum rodzinnego*, „Między Wisłą a Pilicą. Studia i materiały historyczne” 2002, t. 3, s. 139–153; P. Kolmas, *Działalność społeczno-gospodarcza rodziny Ostrowskich herbu Korab z Maluszyna w XIX wieku*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego im. Jana Długosza w Częstochowie. Zeszyty Historyczne” 2018, t. 17, s. 123–132.

⁹² Więcej na temat postaci Aleksandra Ostrowskiego: K. Studnicka-Mariańczyk, *op. cit.*, s. 26–57.

sprawdzić się w roli sprawnego zarządcy majątku maluszyńskiego⁹³, a także realizować się na niwie społeczno-politycznej⁹⁴. Aby zobrazować, jak ważną osobistością był właściciel Maluszyna, należy wspomnieć m.in. o sprawowaniu przez niego funkcji wiceprezesa Towarzystwa Rolniczego (1858–1861), piastowaniu funkcji prezesa Komitetu Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego (1874–1890)⁹⁵. Ponadto w 1861 r., będący współpracownikiem margrabiego Aleksandra Wielopolskiego, Aleksander został stałym członkiem Rady Stanu. W następnym roku mianowano go gubernatorem cywilnym radomskim⁹⁶. Z kolei w latach 1863–1867, jako pierwszy Polak od przeszło trzech dekad, pełnił obowiązki dyrektora Głównej Komisji Spraw Wewnętrznych⁹⁷. Zaangażowanie Aleksandra znacznie wpływało na jego życie rodzinne. Żona, hr. Helena z Morsztynów (1815–1892), którą pojął w 1835 r.⁹⁸, mimo że na kartach swojego pamiętnika wielokrotnie okazywała dumę z działań męża, to równie często wyrażała smutek związany z jego ciągłą absencją w domu. W takich okolicznościach nieocenioną pomocą dla zapracowanego Aleksandra okazało się przejęcie przez jego synów części obowiązków w dobrach Ostrowskich.

Ostrowscy, podobnie jak Potoccy, wyróżniali się pośród ziemian swoimi zaszczytnymi koligacjami i zgromadzonym majątkiem. Pozwoliło to przedstawicielom rodziny na współtworzenie elit rządowych i gospodarczych Królestwa Polskiego w XIX stuleciu. Nie powinna więc dziwić reakcja Stefana Niezabitowskiego przyznającego „zupełne i chętne zezwolenie”⁹⁹ na staranie się najstarszego z synów Aleksandra¹⁰⁰ o rękę młodszej z jego córek – Elizy.

⁹³ Jak odnotował Zbigniew Stankiewicz: „Już w latach trzydziestych zaprowadził prawidłowe gospodarstwo leśne, nagrodzone później złotym medalem na warszawskiej wystawie rolniczej. W r. 1838 uruchomił cukrownię w Silnicze, w r. 1847 wprowadził racjonalną irygację łąk. Dążył do unowocześnienia uprawy roli, a także do objęcia postępowym technicznym gospodarstw chłopskich. Zakładał szkółki wiejskie; zorganizował kasę oszczędnościowo-pożyczkową dla chłopów; wyznaczał pensje emerytalne dla oficyalistów i służących”. Więcej: Z. Stankiewicz, *Ostrowski Aleksander*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 24, Wrocław 1979, s. 538–540.

⁹⁴ Omówienie aktywności A. Ostrowskiego na tym polu zasługuje na osobną monografię.

⁹⁵ A. Szwarc, *op. cit.*, s. 260.

⁹⁶ Z. Stankiewicz, *op. cit.*, s. 539.

⁹⁷ *Ibidem*, s. 538–540; K. Studnicka-Mariańczyk, *Ludwika hrabina Ostrowska (1851–1926). Kobieta, gospodarz, społecznik*, Warszawa–Bellerive-sur-Allier 2016, s. 16.

⁹⁸ A.J. Zakrzewski, *Z dziejów dziewiętnastowiecznej rodziny ziemiańskiej. Ostrowscy h. Korab z Maluszyna*, [w:] *Dzieje Maluszyna...*, s. 13.

⁹⁹ *Dzieje Maluszyna...*, s. 292.

¹⁰⁰ Aleksander i Helena Ostrowscy doczekali się sześciorga dzieci: Augusta (1836–1898), Marii (1838–1925) zamężnej ze Stanisławem Janem Potockim, Jana Leona (1840–1918), Konrada (1846–1848), Józefa (1850–1923) i Ludwika (1851–1926); Z. Stankiewicz, *op. cit.*, s. 538–540; J. Molenda, *Ostrowski Józef August*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 24, Wrocław 1979, s. 556–559.

Za Augustem hr. Ostrowskim, podobnie jak w przypadku Rodryga hr. Potockiego, przemawiały także jeszcze inne atuty niż tylko „dobre urodzenie”¹⁰¹. Był on mężczyzną „silnie zbudowanym i czerstwym”¹⁰², choć miewał pod względem zdrowotnym także słabsze okresy¹⁰³. Podobnie do ojca, był dobrym uczniem¹⁰⁴, co pozytywnie wróżyło jego przyszłej karierze. Jego zapał do nauki szedł w parze ze staraniami rodziców, a głównie matki¹⁰⁵, o to by odebrał jak najlepszą edukację. Elementarne wykształcenie zdobywał w domu pod okiem byłego żołnierza napoleońskiego¹⁰⁶, a później uczestnicząc w spotkaniach szkoły naukowej w Chrzęstowie wraz z Rodrygiem Potockim. Następnie pobierał nauki we Wrocławiu i Warszawie. Od 1855 r. uczęszczał na zajęcia do uznanej wówczas Akademii Agronomicznej w Hockenheim¹⁰⁷. Do domu rodzinnego wrócił po dwóch latach, jednak nie na długo, gdyż „wyruszył z Maluszyna na Kraków, Berlin do Paryża, gdzie ma uczęszczać na kursa prawne i wydoskonalić się w naukach ścisłych dotąd uprawianych”¹⁰⁸. Podróże, które odbył, wzbogaciły jego wiedzę i pozwoliły zderzyć znane dotąd w teorii idee z praktyką¹⁰⁹.

August hr. Ostrowski zdobyte doświadczenie wykorzystywał działając na niwie publicznej. Podobnie jak ojciec był członkiem Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego, a od kwietnia 1861 r. Towarzystwa Rolniczego¹¹⁰. Jednak w przeciwieństwie do niego nie dawał dowodów daleko posuniętej lojalności wobec władz

¹⁰¹ Więcej o Augustcie hr. Ostrowskim: A. Czerniecka-Haberko, K. Studnicka-Mariańczyk, *August Ostrowski – ziemianin, obywatel*, [w:] *Życie prywatne Polaków w XIX wieku*, t. 9, *Kariera w optyce prywatności*, red. J. Kita, M. Korybut-Marciniak, Łódź–Olsztyn 2020, s. 255–268.

¹⁰² *Dzieje Maluszyna...*, s. 63.

¹⁰³ Szczegółowo o pierwszych latach życia Augusta i przebytych przez niego chorobach pisała Helena hr. Ostrowska. *Vide: Varia. Notatka Heleny z Morstinów Ostrowskiej dotycząca rozwoju syna Augusta w pierwszych latach życia*, [w:] *Świat dziecka...*, s. 176–178; *Dzieje Maluszyna...*, s. 295–297.

¹⁰⁴ Źródła, w tym dyplomy, notki prasowe, potwierdzające uzyskiwanie przez Aleksandra hr. Ostrowskiego bardzo dobrych wyników w nauce zostały zamieszczone w: *Świecie dziecka ziemiańskiego*. *Vide: Varia*, [w:] *Świat dziecka...*, s. 165–172.

¹⁰⁵ Helena hr. Ostrowska była szczególnie zaangażowana w zapewnienie swoim dzieciom, jak najlepszej edukacji. Na kartach jej wspomnień wielokrotnie wybrzmiewa troska o wykształcenie pociech. Helena m.in. skrupulatnie opisywała problemy związane ze znalezieniem odpowiednich nauczycieli, stworzenia dzieciom optymalnych warunków do nauki itp.

¹⁰⁶ *Dzieje Maluszyna...*, s. 63–64.

¹⁰⁷ *Ibidem*, s. 65.

¹⁰⁸ *Ibidem*, s. 66.

¹⁰⁹ Więcej na temat edukacji Augusta: K. Studnicka-Mariańczyk, *Wykształcenie ziemiańskie i jego wpływ na wychowanie dzieci na przykładzie rodu Ostrowskich Korabitów*, „Biuletyn Historii Wychowania” 2013, nr 30, s. 121–124.

¹¹⁰ Eadem, *Siedziba ziemiańska...*, s. 117. Autorka przytacza tekst dokumentu zaświadczonego o przyjęciu Augusta do Towarzystwa Rolniczego.

zaborczych¹¹¹. Wskazuje na to m.in. fakt, iż został skazany na zesłanie do Nowogrodu Wielkiego za dostarczanie powstańcom styczniowym żywności¹¹². Różnice te nie miały jednak negatywnego przełożenia na relacje z ojcem¹¹³. W czasie internowania August nie ucierpiał na zdrowiu i szybko wrócił do dawnych obowiązków¹¹⁴.

Obok aktywności publicznej August prowadził wraz z ojcem i braćmi zakrojoną na szeroką skalę działalność gospodarczą. Już przed 1860 r. najstarszy syn Aleksandra był obciążony dużą ilością obowiązków związanych z zarządaniem majątkiem¹¹⁵. Sugeruje to treść aktu notarialnego regulującego sprawy finansowe Ostrowskich, pochodzącego z 1876 r. Dowiadujemy się z niego, że:

Aleksander Ostrowski uznaje za sprawiedliwe zastosowanie tego układu i do przeszłości, w ciągu której z powodu zatrudnień jego w Towarzystwie Rolniczym, potem zaś we Władzach Rządowych był głównie zastępowany przez Augusta Ostrowskiego od roku tysiąc osiemset pięćdziesiątego dziewiątego na sześćdziesiąty włącznie, z wyjątkiem roku przepędzonego Nowogrodzie Wielkim (...) ¹¹⁶.

Wspomniana umowa ustanawiała zasady zarządzania majątkiem rodzinnym przez Aleksandra i jego synów. Zgodnie z jej treścią na konto Augusta zostało zapisanych 14% intrat z majątku Aleksandra i Heleny Ostrowskich¹¹⁷. Ponadto, w myśl zasady uczynienia należnego „udział majątku i postawienia ich [Augusta i Jana Leona Ostrowskich – A.S.] w możliwości korzystania z owoców ich pracy, zabiegów i oszczędności”¹¹⁸, bracia odbierali 6% od zaoszczędzonych kapitałów. Jak już wiemy, postanowienia te działały wstecz. Na mocy tego aktu zagwarantowano także całkowitą samodzielność Augusta w podejmowaniu decyzji dotyczących dóbr Radoszewnica i Borowe¹¹⁹. Warto jednak podkreślić, że umowa stanowiła

¹¹¹ Aleksander należał do grona przeciwników powstania styczniowego. Nie przyłączył się on do obozu Białych, otrzymał także order za uśmierzenie rebelii. Więcej: A. Szwarz, *op. cit.*, s. 260–261; Z. Stankiewicz, *op. cit.*, s. 539.

¹¹² N. Kicka, *op. cit.*, s. 588–589.

¹¹³ *Loc. cit.*

¹¹⁴ *Dzieje Maluszyna...*, s. 168.

¹¹⁵ *Ibidem*, s. 109–110; L. hr. Ostrowska, *op. cit.*, s. 71, 97, 117.

¹¹⁶ Archiwum Państwowe w Łodzi (dalej: APŁ), Archiwum Potockich i Ostrowskich z Maluszyna (dalej: APiOM), Akta Aleksandra Ostrowskiego dotyczące się zarządu dóbr Maluszyn, sygn. I/7, k. 011.

¹¹⁷ *Ibidem*, sygn. I/7, k. 010.

¹¹⁸ *Loc. cit.*

¹¹⁹ *Ibidem*, sygn. I/7, k. 012. Tekst wspomnianej umowy przywoływany jest przez Annę Czerniecką-Haberko i Karolinę Studnicką-Mariańczyk w artykule *August Ostrowski...* Został on jednak

jedynie potwierdzenie stanu faktycznego – od 1873 r., czyli daty zawarcia związku małżeńskiego między Augustem i Elizą, Radoszewnica była *de facto* własnością najstarszego spośród rodzeństwa.

August hr. Ostrowski będący wykształconym, nowoczesnym ziemianinem, dojrzałym, rodzinnym mężczyzną uległ urokowi młodej Elizy Niezabitowskiej. Nie powinno to dziwić. Młodsza córka Stefana była atrakcyjną kobietą. Nienaganna sylwetka szła w parze z regularnymi rysami twarzy i intrygującym spojrzeniem¹²⁰. Poza fizycznymi walorami, a także wspomnianym już przy okazji jej siostry Marii pochodzeniem, za Elizą, jako kandydatką na małżonkę, przemawiało wiele innych cech. Ks. Włodzimierz Czetwertyński-Światopełk wspominał: „była bardzo ładna (...), bardzo zawsze gościnna i nadzwyczaj uczynna, okazywała mi dużo przyjaźni, a ja zostałem i jestem jej szczerym wielbicielem”¹²¹. Zaś Helena hr. Ostrowska podkreślała, że Niezabitowska była osobą: „młodą, piękną, czerstwego zdrowia, starannie wychowaną, a podług upewnień dobrze i od dawna ją znających, roztropną, rzadną, dobrą”¹²². Matka Augusta skonkludowała, że Eliza pod każdym względem odpowiadała wymarzonemu ideałowi synowej¹²³, jak pokazały losy małżeństwa tej dwójki – słowa te zyskały swoje potwierdzenie w rzeczywistości.

Ślub młodej pary odbył się 29 października 1873 r. w Warszawie. Na ceremonię zjechali się goście z różnych zakątków dawnej Rzeczypospolitej, co wymusiło obecność Heleny Ostrowskiej w stolicy Królestwa Polskiego prawie na tydzień przed wydarzeniem¹²⁴. Okres ten był bardzo intensywny dla matki Augusta, gdyż obfitował w spotkania, obiady urządzone „dla zapoznania się wzajemnego przybyłych dwóch rodzin z Litwy i Korony”¹²⁵. Na zjazdach tych spotykały się m.in. takie osobistości jak: bogaty litewski ziemianin Jan Zawisza, dobry znajomy Augusta – Emeryk hr. Hutten-Czapski¹²⁶, co „wypogadzało zadowoleniem wszystkie twarze”¹²⁷

przytoczony z błędem: „Aleksander Ostrowski zrobił udziały majątkowe, przepisując na własność Augusta Ostrowskiego Dobra Silniczka, Barycz i Polichno, w wartości 40 000 rbs (...), na własność zaś Józefa Ostrowskiego Dobra Pukarzewów w wartości 15 000 rbs (...)”. Zapis ten pomija Jana Leona Ostrowskiego i przypisuje na własność Augustowi dobra, które nie znajdowały się pod jego bezpośrednim zarządkiem. Cf. eadem, *op. cit.*, s. 261; APŁ, APiOM, Akta Aleksandra..., sygn. I/7, k. 013.

¹²⁰ A. Czerniecka-Haberko, K. Studnicka-Mariańczyk, *op. cit.*, s. 262.

¹²¹ W. Czetwertyński, *Na wozie i pod wozem (1837–1917). Wspomnienia z lat ubiegłych wnukom i wnuczkom opowiedziane z 12 ilustracjami*, Poznań 1938, s. 250.

¹²² *Dzieje Maluszyna...*, s. 292.

¹²³ *Loc. cit.*

¹²⁴ *Ibidem*, s. 308.

¹²⁵ *Loc. cit.*

¹²⁶ Emeryk hr. Hutten-Czapski (1828–1896) – protektor Augusta z czasów internowania w Nowogrodzie Wielkim. O znajomości Augusta i Emeryka wspomniała m.in. Ludwika Ostrowska. *Vide*: L. hr. Ostrowska, *op. cit.*, s. 97; *Dzieje Maluszyna...*, s. 678.

¹²⁷ *Dzieje Maluszyna...*, s. 308–309.

i stanowiło uwieńczenie ceremonii zaślubin, na której obecność była celem dla wyżej wspomnianych.

Sama uroczystość przebiegła bardzo pomyślnie, co znalazło potwierdzenie zarówno w relacjach Heleny Ostrowskiej¹²⁸, jaki i gości weselnych. Marcei T. Jerzykowski o tym wydarzeniu napisał:

Wspaniałym był orszak przy tym akcie, tworzyły go dostojne damy i dygnitarze – jaśniały tu gustowne w ogólności i bardzo bogate toalety, a dominująca piękność dziewic uczestniczących, jakby jedną w połączeniu stanowiła całość (...) ¹²⁹.

Goście weselni świętowali wstąpienie w związek małżeński Augusta i Elizy do godzin porannych. Po zakończonej zabawie młoda para wyruszyła w drogę do ich nowego domu – dworku w Radoszewnicy.

Obiekt ten już od czasu zaręczyn pary przygotowywany był do zamieszkania. Matka Augusta w swoich wspomnieniach pisała, że:

Silnie się zbierają też panowie do olbrzymich prac wywoływanych przygotowaniem tego dworku i wystawieniem oficyny nowej na 1 września. Prawie się to zdaje niepodobnym, ale zwykła energia mego męża, spotęgowana niewymownym zadowoleniem z wyboru syna, spodziewa się tego cudu dokazać. Chcemy, żeby to było wygodnie, ładnie, trwale i prędko – trudne warunki! (...) Plany się tworzą, wyrachowania się robią, majstrów się wysyła z warsztatami na miejsce; będzie przez lato dość ruch i kłopotu, ale kłopotu z uśmiechem na ustach (...) ¹³⁰.

Warto także dodać, iż tak gruntowny remont wiązał się ze znacznymi wydatkami. Żona Aleksandra podkreśliła, że był on możliwy m.in. dzięki temu, że: „rok fabryki cukru dostarczył ładną dywidendę”. Ponadto dodała, że „rozsądek i oszczędności całego życia przy wspólnej z synami pracy” pozwoliły na poniesienie takich kosztów „bez nadwyrężania ani majątku, ani spokojności umysłu” ¹³¹. Słowa te zdają się być potwierdzeniem perspektywicznego myślenia Ostrowskich, unikających rozrzutności, a ukierunkowanych na rozwój i pomnażanie majątku ¹³².

Urządzenie dworku trwało jeszcze jakiś czas po ślubie. Rozpakowania wymagało wszystkie osiem kufrów i pak Elizy, w których dotarło wiano, otrzymane od

¹²⁸ *Ibidem*, s. 309–311.

¹²⁹ APŁ, APiOM, Papiery osobiste Augusta Ostrowskiego, syna Aleksandra Ostrowskiego, sygn. II/86. *Cit. per.* K. Studnicka-Mariańczyk, *Siedziba ziemiańska...*, s. 123.

¹³⁰ *Dzieje Maluszyna...*, s. 293–294.

¹³¹ *Dzieje Maluszyna...*, s. 293.

¹³² Teza ta wybrzmiewa m.in. w artykule Pawła Kolmasa. *Vide.* P. Kolmas, *op. cit.*, s. 123–132.

matki¹³³. Ponadto, młodzi musieli dopilnować jeszcze ustawienia mebli i różnych sprzętów¹³⁴. Efekt tych wszystkich prac był z pewnością zadowalający. Matka Augusta poczuła się miło zaskoczona zmianami, które zaszły – o domu pisała „wyświeżone i elegancko przystrojone gniazdeczko”¹³⁵. Jak można wnioskować z kolejnych relacji dotyczących wizyt rodziców Augusta w Radoszewnicy, nowożeńcy włożyli dużo energii w to, by jak najszybciej zakończyć szykowanie dworku w celu komfortowego korzystania z niego i zadomowienia się w nim na stałe. W kolejnych latach dochodziło jeszcze do jego rozbudowy. Inicjatorem tych działań była głównie Eliza, „której całą uciechą jest przyozdabiać i rozszerzać ich siedzibę”¹³⁶.

Z nowego sąsiedztwa zadowolonych było szereg osób. Eliza, jak pisała teściowa, sprawiała miłe wrażenie na wielu ludziach, poczynając od mieszkańców Maluszyna, przez służbę dworu, na proboszczu pobliskiej parafii kończąc¹³⁷. Grzeczna, odnosząca się z szacunkiem do wszystkich, zyskiwała ogrom sympatii. Z kolei tym co szczególnie cenili w niej teściowie, było oddanie rodzinie. Eliza była blisko związana ze swoimi rodzicami. Podejmowała się częstych podróży w swoje rodzinne strony. Jak na dobrą córkę przystało, celebrowała wraz z Celiną i Stefanem ważne wydarzenia¹³⁸, otaczała ich, podobnie jak starszą siostrę, należytą opieką¹³⁹. Nie zaniedbywała także kontaktów z bliskimi męża. Pielęgnowała relacje ze swoimi teściami, którzy nie szczędzili zachwytów nad jej osobą¹⁴⁰, rodzeństwem Augusta¹⁴¹, jego bliższymi i dalszymi krewnymi, a także przyjaciółmi i współpracownikami. Potwierdzają to m.in. słowa Heleny hr. Ostrowskiej, która odnotowała:

Dla dopełnienia naszego zebrania [rodzinnego w Częstochowie – A.S.] zjechała nam na drugi dzień z Warszawy nasza kochana Eliza, dopiero co powróciwszy z Litwy, dają najlepszy dowód szczerości niejednokrotnego oświadczenia się z chęcią poznania swej ciotki Ludwiki. Bardzo jej też przypadła do serca (...) ¹⁴².

¹³³ *Dzieje Maluszyna...*, s. 313.

¹³⁴ *Loc. cit.*

¹³⁵ *Ibidem*, s. 315.

¹³⁶ *Ibidem*, s. 737.

¹³⁷ *Ibidem*, s. 314.

¹³⁸ Eliza i August większość Świąt Bożego Narodzenia spędzali w domu Niezabitowskich, gdyż obowiązkiem Elizy było złożenie osobiście życzeń ojcu w dniu św. Szczepana. *Vide: ibidem*, s. 591.

¹³⁹ *Ibidem*, s. 498, 861 etc.

¹⁴⁰ *Ibidem*, s. 292–293, 365 etc.

¹⁴¹ *Ibidem*, s. 874.

¹⁴² *Ibidem*, s. 412.

Najlepszym potwierdzeniem szacunku, którym darzyła rodzinę Augusta był fakt przekazania Aleksandrowi spadku, jaki otrzymała po śmierci ojca, w wysokości 40 000 rbs¹⁴³.

Oddanie Elizy było szczególnie widoczne w relacji z mężem. Córka Stefana Niezabitowskiego wspierała Augusta w każdej z podejmowanych przez niego aktywności. Pokornie znosiła wyjazdy związane z doглядaniem majątków¹⁴⁴, w niektórych mu towarzysząc. Dla przykładu, małżonkowie wspólnie wybierali się na Litwę. Wyjazdy te wynikały z faktu, iż dobra świsłockie „August miał obejmować wraz z Rodrygiem Potockim”¹⁴⁵, wskutek czego dla męża Elizy gubernia mińska stała się częstym kierunkiem podróży. Elizie ogromną radość sprawiało udawanie się w rodzinne strony. Potwierdzają to słowa Heleny hr. Ostrowskiej:

Stamtąd [Świsłoczy – A.S] dochodziły nas w listach kochanej Elizy świeże, swobodne powiewy; ona tam była prawdziwą królową swego ukochanego męża, otaczającej ją prostej ludności, zamiast z nami bić pokłony wielkościom tego świata, i z powodu odznaczającej się piękności być może wystawioną na występowanie w obrazach żywych (...) ¹⁴⁶.

Eliza pomagała również Augustowi spełniać się w jego największej pasji, jaką była jazda konna i miłość do koni. To m.in. za sprawą najstarszego syna Aleksandra dobra Ostrowskich zaczęły słynąć ze stojącej na wysokim poziomie hodowli koni, „opartej na najlepszym w kraju materiale zarodowym”¹⁴⁷. Pochodną tego hobby było zaangażowanie Augusta w organizację wyścigów konnych w pobliskim Pławnie, które doprowadziło do objęcia przez niego prezesury Towarzystwa Wyścigów Konnych w Pławnie¹⁴⁸. Zawody pławieńskie odbywały w latach 1879–1891 i przyciągały sporo widzów. W czasie trwania całej imprezy przeprowadzano kilkadziesiąt gonitw, którym towarzyszyły m.in.: wystawy zwierząt, później także maszyn, konkursy koni hodowlanych, turnieje zręcznościowe, czasami koncerty

¹⁴³ *Ibidem*, s. 953–954.

¹⁴⁴ Warto podkreślić, że poza dobrami Radoszewnica i Borowe, August administrował także m.in. wioską Kowary, która była początkowo własnością rodziców Heleny hr. Ostrowskiej. Ponadto zarządzał cukrownią w Silniczce, której inicjatorem powstania był Aleksander hr. Ostrowski, a która z czasem została przekształcona w Fabrykę Cukru z Buraków i Rafinerię w Silniczce i funkcjonowała aż do wybuchu I wojny światowej. Do tego wykonywał wspomniane już wcześniej obowiązki. Więcej na ten temat: *ibidem*, s. 337; J. Kita, *Cukrownictwo w majątkach ziemskich Potockich i Ostrowskich w okresie zaborów*, „Studia z Historii Społeczno-Gospodarczej XIX i XX Wieku” 2008, t. 5, s. 27–49.

¹⁴⁵ *Dzieje Maluszyna...*, s. 332.

¹⁴⁶ *Ibidem*, s. 406.

¹⁴⁷ J. Kita, *Nadpilickie majątki...*, s. 146.

¹⁴⁸ A.J. Zakrzewski, *Wyścigi pławieńskie*, „Zeszyty Radomszczańskie. Prace z dziejów Radomska i powiatu radomszczańskiego” 2008, t. 2, s. 153.

i zabawy taneczne¹⁴⁹. W zawodach chętnie brał udział sam August, często z bardzo pozytywnym skutkiem. Rola Elizy w czasie trwania wyścigów pławieńskich nie ograniczała się jednak jedynie do kibicowania mężowi. Żona prezesa Towarzystwa Wyścigów Konnych w Pławnie odpowiedzialna była m.in. za wręczanie nagród zwycięzcom¹⁵⁰, a także za urządzenie przyjęć, goszczenie krewnych i znajomych przybyłych na wydarzenie¹⁵¹.

Podobnie, jak w przypadku Rodryga i Marii, Augusta i Elizę również łączyły wspólne pasje i wrażliwość na sztukę. August Ostrowski interesował się literaturą. Jego siostra Ludwika wspominała: „Właśnie wczoraj było takie czytanie i to bardzo długo, najprzód przed kolacją z mamą i Guciem o sławnych literatkach niemieckich”¹⁵². Najstarszy syn Aleksandra z zapałem zajmował się także tłumaczeniem dzieł z zasobnych zbiorów biblioteki maluszyńskiej¹⁵³. Eliza z kolei wyróżniała się talentem scenicznym, który demonstrowała przy okazji celebracji różnych świąt rodzinnych¹⁵⁴. Odpowiednia prezencja była tym co w ogóle wyróżniało Elizę na tle innych dam. Stanowiła ona „ozdobę i filar balów każdego”¹⁵⁵, królując na nich pięknnością, gracją i uprzejmością¹⁵⁶. Pomimo ewidentnego zainteresowania, które wzbudzała, pozostawała zawsze skromna, co podkreśliła Helena hr. Ostrowska słowami:

Wiele w niej i gruntu dobrego, i gruntownej uprawy, że ją te hołdy nie napełniają próżnością i nadmiernym upodobaniem w tych zabawach. Zawsze z chęcią, a nie-raz z upragnieniem wraca na swoje skromne, wiejskie stanowisko, gdzie przywiązanie jej żywe stanowi szczęście męża¹⁵⁷.

Cecha ta znajdowała szczególne uznanie w oczach Augusta.

Małżeństwo Ostrowskich przeżywało także trudniejsze momenty. Nie osłabiły one jednak więzi między małżonkami, a wręcz przeciwnie – umacniały ich wzajemne relacje. Jedną z trudniejszych chwil z pewnością była strata dziecka. W marcu 1874 r. matka Augusta zanotowała na kartach swojego pamiętnika, że

¹⁴⁹ *Ibidem*, s. 155, 158.

¹⁵⁰ *Dzieje Maluszyna...*, s. 626.

¹⁵¹ *Ibidem*, s. 795–796.

¹⁵² L. hr. Ostrowska, *op. cit.*, s. 117.

¹⁵³ Więcej na temat biblioteki maluszyńskiej: A. Rybka, *Biblioteka ziemiańska na przykładzie biblioteki Ostrowskich i Potockich z Maluszyna*, „Studia z Historii Społeczno-Gospodarczej XIX i XX Wieku” 2013, t. 12, s. 27–39.

¹⁵⁴ *Dzieje Maluszyna...*, s. 415.

¹⁵⁵ *Ibidem*, s. 518.

¹⁵⁶ *Ibidem*, s. 319.

¹⁵⁷ *Ibidem*, s. 599.

Eliza jest przy nadziei¹⁵⁸. Ciężę jednak dwudziestoletnia synowa Heleny znosiła źle¹⁵⁹. Ogólne osłabienie organizmu i nienajlepsze zdrowie żony Augusta doprowadziły do przedwczesnego porodu, który mógł skutkować nawet jej odejściem. Nowonarodzony synek Augusta i Elizy przeżył zaledwie dzień. Przed śmiercią został ochrzczony, otrzymując imię Albert¹⁶⁰. W tych trudnych chwilach córka Stefana mogła liczyć na pomoc swojej siostry Marii, matki Celiny, teściowej, a także męża, którego „serdeczne przywiązanie osładzało biednej Elizie to okropne dla młodego macierzyńskiego serca przejście”¹⁶¹. Wydarzenie to wpłynęło poważnie na dalszy bieg życia obojga małżonków. Mogło ono stanowić jedną z przyczyn bezdzietności małżeństwa w przyszłości. Niewykluczonym jest również, że słabe zdrowie Elizy¹⁶² uniemożliwiło donoszenie ewentualnych ciąż.

August Ostrowski przed śmiercią zadbał o zabezpieczenie materialne żony. W testamencie zapisał Elizie w dożywocie wszystkie nieruchomości oraz „wszelkie kapitały, jakie się znajdują po mojej śmierci, czy to w gotówce, czy papierach publicznych, czyli też akcjach, tak w kasie, jako też w depozytach”¹⁶³. Ostrowski podkreślił jednak, że:

Ukochaną moją żonę Elizę proszę, aby tak pokierowała nieruchomościami po mnie pozostałymi, iżby po najdłuższym Jej życiu takowe poszły na własność dzieci moich braci, jeśli je mieć będą, a nie to dzieci siostr moich, a gdyby ani tych ani tych nie stało, to najstarszego Ostrowskiego z linii Konrada Ostrowskiego, gdyby i tu syna nie było, to z linii Ignacego Ostrowskiego¹⁶⁴.

Eliza nie skorzystała z możliwości dożywotniego dysponowania majątkiem Augusta. Rok po jego śmierci – w 1899 r. – ponownie zawarła związek małżeński – z krewnym i przyjacielem rodziny Ostrowskich – margrabią Zygmuntem Wielopolskim (1833–1902), synem Aleksandra¹⁶⁵. Opuściła wtedy dobra Augusta przekazując zarząd nad nimi jego rodzeństwu – Józefowi i Ludwice. Z kolei młodsze dzieci Aleksandra hr. Ostrowskiego następnie:

¹⁵⁸ *Ibidem*, s. 323.

¹⁵⁹ *Ibidem*, s. 323, 338.

¹⁶⁰ Helena hr. Ostrowska wspomniała o nadaniu synowi Elizy i Augusta imienia Albert. Z kolei Karolina Studnicka-Mariańczyk przywołała imię Wojciech. Cf. *Dzieje Maluszyna...*, s. 338; K. Studnicka-Mariańczyk, *Siedziba ziemiańska...*, s. 124. Dziecko zmarło zaraz po chrzcie, a liturgia była wtedy łacińska, więc nadano mu imię Adalbertus (łac. imię św. Wojciecha).

¹⁶¹ *Dzieje Maluszyna...*, s. 338.

¹⁶² Eliza cierpiała z powodu różnych przypadłości. Często wybierała się na kuracje do „wód”. Wielokrotnie Helena Ostrowska wspominała o chorobach, na które cyklicznie zapadała, co może sugerować słabą odporność żony Augusta. *Vide: ibidem*, s. 585, 874, 950, 965 etc.

¹⁶³ APŁ, APIOM, Papiery osobiste Augusta Ostrowskiego, syna Aleksandra Ostrowskiego, sygn. II/86, k. 469.

¹⁶⁴ *Ibidem*, sygn. II/86, k. 470.

¹⁶⁵ J. hr. Dunin-Borkowski, *op. cit.*, s. 979; T. Żychliński, *Złota księga...*, R. 25, s. 205–206.

przekazały bądź wydzierżawiły Radoszewnicę Michałowi Rajmundowi Ostrowskiemu z linii Konrada Ostrowskiego, a dobra maluszyńskie wraz z przyległościami Augustowi i Helenie Potockim, którzy byli dziećmi ich siostry Marii¹⁶⁶.

Z kolei dobra Niezabitowskich na mocy testamentu przekazane zostały przez żyjącą dłużej od Elizy, Marię hr. Potocką, jej wnukowi Władysławowi hr. Potockiemu (1903–1973), synowi Henryka i Julii z Branickich Potockich, żonatemu z Gabriellą hr. Tarnowską¹⁶⁷. Ziemie te były w posiadaniu Potockich do wybuchu II wojny światowej.

* * *

Małżeństwa pochodzących z ziem zabranych sióstr Niezabitowskich z mieszkańcami Królestwa Polskiego stanowią przykład mariaży ponadkordonowych w okresie zaborów. Wiele wskazuje na to, że zostały zawarte one z pobudek prestiżowo-ekonomicznych, a obie strony czerpały określone korzyści ze sfinalizowania związku. Mogący pochwalić się znacznym majątkiem, marszałek szlachty guberni grodzieńskiej w latach 1847–1853, Stefan Niezabitowski, wobec braku męskiego potomka był szczególnie zainteresowany odpowiednim wydaniem za mąż swoich dwóch córek, co za tym idzie, zapewnieniu dobrych zarządców swojemu majątkowi. Śledząc losy Marii i Elizy, można zaryzykować stwierdzenie, że nie mógł on trafić lepiej. Zarówno Pilawici Potoccy, jak i Korabici Ostrowscy, tworzyli elity społeczeństwa polskiego w XIX w. Oba rody wyróżniały się bogatą historią przodków i zaszczytnymi koligacjami. Przedstawiciele rodzin Rodryga hr. Potockiego i Augusta hr. Ostrowskiego, tak jak oni sami, należeli do establishmentu zarówno społeczno-politycznego, jak i gospodarczego. Nieocenione wydają się być zwłaszcza zasługi tych rodzin w procesie modernizacji i rozwoju gospodarki Królestwa Polskiego. Sprawność, jaka wyróżniała Rodryga i Augusta, z pewnością przyczyniła się do wyrażenia zgody na małżeństwa z nimi córek przez Stefana. Związki Marii i Elizy z Królewiami skutkowały zacieśnianiem więzi między Niezabitowskimi, a Potockimi i Ostrowskimi. Składane sobie wizyty i rewizyty, świętowane razem wydarzenia, wspólne podróże przyczyniły się do zbliżenia nie tylko duchowego, ale także tego bardziej praktycznego – prowadzenia wspólnych interesów, a z czasem przejęcia przez kolejne pokolenia Potockich dóbr, którymi dysponował ojciec Marii i Elizy Niezabitowskich.

¹⁶⁶ A. Czerniecka-Haberko, K. Studnicka-Mariańczyk, *op. cit.*, s. 268.

¹⁶⁷ R. Aftanazy, *op. cit.*, s. 370.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA ARCHIWALNE

Archiwum Państwowe w Łodzi

Archiwum Potockich i Ostrowskich z Maluszyna, Akta Aleksandra Ostrowskiego dotyczące się zarządu dóbr Maluszyn, sygn. I/7.

Archiwum Potockich i Ostrowskich z Maluszyna, Papiery osobiste Augusta Ostrowskiego, syna Aleksandra Ostrowskiego, sygn. II/86.

Archiwum Państwowe w Warszawie

Akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej św. Krzyża w Warszawie, Akt nr 88, Warszawa, św. Krzyża, 6 VI 1867 rok, ślub Rodryga Ludwika Antoniego Szymona hr. Potockiego h. Pilawa Złota, sygn. 72/158/0/-/43.

ŹRÓDŁA DRUKOWANE

Czetwertyński W., *Na wozie i pod wozem (1837–1917). Wspomnienia z lat ubiegłych wnukom i wnuczkom opowiedzanie z 12 ilustracjami*, Poznań 1938.

Dunin-Borkowski J., *Almanach błękitny. Genealogia żyjących rodów polskich*, Warszawa–Lwów 1908. *Dzieje Maluszyna i jego dziedziców z opowiadań i pamięci zebrane przez Helenę [z Morstinów] Ostrowską*, oprac. A.J. Zakrzewski, Warszawa 2009.

Kicka N., *Pamiętniki*, oprac. T. Szafrński, Warszawa 1972.

„Kurier Warszawski” 1889, 1902, 1924, 1926.

Niesiecki K., *Herbarz polski*, t. 7, Lipsk 1841.

Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, red. B. Chlebowski, F. Sulimierski, W. Walewski, t. 4, Warszawa 1883; t. 6, Warszawa 1885; t. 7, Warszawa 1886; t. 11, Warszawa 1890.

Szczuka L., *Marszałkowie szlachty gubernji grodzieńskiej*, „Ateneum Wileńskie” 1924, R. 2, s. 423–429.

Świat dziecka ziemiańskiego. Antologia źródeł, oprac., wstęp i przypisy N. Kapuścińska-Kmieciak, J. Kita, Łódź 2012.

Trochę się zazdrości tym, co nie dożyli tych czasów... Dziennik Ludwika Ostrowskiej z Maluszyna, oprac. i wstęp J. Kita, P. Zawilski, Warszawa 2014.

Żychliński T., *Złota księga szlachty polskiej*, R. 14, Poznań 1892; R. 25, Poznań 1903.

OPRACOWANIA

Aftanazy R., *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej*, t. 2, *Województwa: brzesko-litewskie, nowogródzkie*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1992.

Ciechanowicz J., *Rody rycerskie Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. 4, Rzeszów 2001.

Czerniecka-Haberko A., Studnicka-Mariańczyk K., *August Ostrowski – ziemianin, obywatel*, [w:] *Życie prywatne Polaków w XIX wieku*, t. 9, *Kariera w optyce prywatności*, red. J. Kita, M. Korybut-Marciniak, Łódź–Olsztyn 2020, s. 255–268.

- Kapuścińska N., *Malżeństwa córek ordynata Antoniego Pawła Sulkowskiego z Królewiami i z Galicjanami – przejawem międzyzaborowych kontaktów ziemiaństwa*, „Dobrzyckie Studia Ziemiańskie” 2011, nr 2, s. 38–48.
- Kapuścińska-Kmieć N., Kita J., *Wstęp*, [w:] *Świat dziecka ziemiańskiego. Antologia źródeł*, wstęp, wybór i oprac. eidem, Łódź 2012, s. 7–18.
- Kita J., *Cukrownictwo w majątkach ziemskich Potockich i Ostrowskich w okresie zaborów*, „Studia z Historii Społeczno-Gospodarczej XIX i XX Wieku” 2008, t. 5, s. 27–49.
- Kita J., *Michał Potocki – senator Królestwa Polskiego. Szkic do portretu*, „Studia z Historii Społeczno-Gospodarczej XIX i XX Wieku” 2005, t. 3, s. 172–191.
- Kita J., *Międzyzaborowe kontakty Potockich z linii chrząstowskiej*, [w:] *Międzyzaborowe kontakty ziemiaństwa*, red. W. Caban, S. Wiech, Kielce 2010, s. 187–197.
- Kita J., *Nadpilickie majątki ziemskie Ostrowskich z Maluszyna w XIX wieku w świetle archiwum rodzinnego*, „Między Wisłą a Pilicą. Studia i materiały historyczne” 2002, t. 3, s. 139–153.
- Kita J., *Tomasz Potocki (1809–1861). Ewolucja postaw ziemianina polskiego*, Łódź 2007.
- Kita J., *Ziemiaństwo polskie a modernizacja gospodarki rolnej do 1914 r. (zarys problematyki)*, „Zeszyty Wiejskie” 2016, z. 22, s. 435–443.
- Kolmas P., *Działalność społeczno-gospodarcza rodziny Ostrowskich herbu Korab z Maluszyna w XIX wieku*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego im. Jana Długosza w Częstochowie. Zeszyty Historyczne” 2018, t. 17, s. 123–132. <https://doi.org/10.16926/zh.2018.17.07>
- Kotewicz R., *Działalność społeczna i gospodarcza Potockich z Koniczyna w pierwszej połowie XIX wieku*, „Miscellanea Historico-Archivistica” 1997, t. 8, s. 159–175.
- Łozińska M., *W ziemiańskim dworze. Codziennosc, obyczaje, święta, zabawy*, Warszawa 2010.
- Molenda J., *Ostrowski Józef August*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 24, Wrocław 1979, s. 556–559.
- Rybka A., *Biblioteka ziemiańska na przykładzie biblioteki Ostrowskich i Potockich z Maluszyna*, „Studia z Historii Społeczno-Gospodarczej XIX i XX Wieku” 2013, t. 12, s. 27–39.
- Rzepniewska D., *Rodzina ziemiańska w Królestwie Polskim*, [w:] *Spółeczeństwo polskie XVIII i XIX wieku*, t. 9, *Studia o rodzinie*, red. J. Leskiewiczowa, Warszawa 1991, s. 137–200.
- Staniszewska A., *Powiązania familijno-majątkowe rodzin ziemiańskich Królestwa Polskiego i ziem zabranych w drugiej połowie XIX wieku (wybrane przykłady)*, Łódź 2021 [praca magisterska napisana pod kierunkiem prof. Jarosława Kity].
- Stankiewicz Z., *Ostrowski Aleksander*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 24, Wrocław 1979, s. 538–540.
- Studnicka-Mariańczyk K., *Domena Ostrowskich z Maluszyna. Przykład przemian kapitalistycznych w polskim rolnictwie XIX wieku*, Warszawa 2014.
- Studnicka-Mariańczyk K., *Ludwika hrabina Ostrowska (1851–1926). Kobieta, gospodarz, społecznik*, Warszawa–Bellerive-sur-Allier 2016.
- Studnicka-Mariańczyk K., *Siedziba ziemiańska Korabitów Ostrowskich w Maluszynie*, Warszawa 2014.
- Studnicka-Mariańczyk K., *Wykształcenie ziemiańskie i jego wpływ na wychowanie dzieci na przykładzie rodu Ostrowskich Korabitów*, „Biuletyn Historii Wychowania” 2013, nr 30, s. 113–131.
- Szczygielski W., *Ostrowski Michał h. Korab*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 24, Wrocław 1979, s. 569–570.
- Szklarska-Lohmannowa A., *Potocki Henryk*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 27, Wrocław 1983, s. 826–827.

Szwarc A., *Spór o przywództwo czy o koncepcję ugody? Rywalizacja Ludwika Górskiego i Zygmunta Wielopolskiego w wyborach do władz Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego w Królestwie Polskim w 1890 r.*, „Przegląd Historyczny” 1984, nr 2 (75), s. 259–277.

Zakrzewski A.J., *Wyścigi pławińskie*, „Zeszyty Radomszczańskie. Prace z dziejów Radomska i powiatu radomszczańskiego” 2008, t. 2, s. 147–174.

Zakrzewski A.J., *Z dziejów dziewiętnastowiecznej rodziny ziemiańskiej. Ostrowscy h. Korab z Maluszyna*, [w:] *Dzieje Maluszyna i jego dziedziców z opowiadań i pamięci zebrane przez Helenę [z Morstinów] Ostrowską*, oprac. A.J. Zakrzewski, Warszawa 2009, s. 7–46.

Zielińska T., *Poczet polskich rodów arystokratycznych*, Warszawa 1997.

NOTKA O AUTORCE

Mgr Aleksandra Staniszewska – absolwentka studiów historycznych w Instytucie Historii Uniwersytetu Łódzkiego w 2021 r. Obecnie doktorantka Szkoły Doktorskiej Nauk Humanistycznych UŁ i asystent muzealny w Muzeum Miasta Zgierza.

Zainteresowania naukowe: dzieje ziemiaństwa polskiego, kwestia kobieca, historia społeczna XIX w., muzealnictwo, dydaktyka historii.



aleksandra.staniszevska@edu.uni.lodz.pl